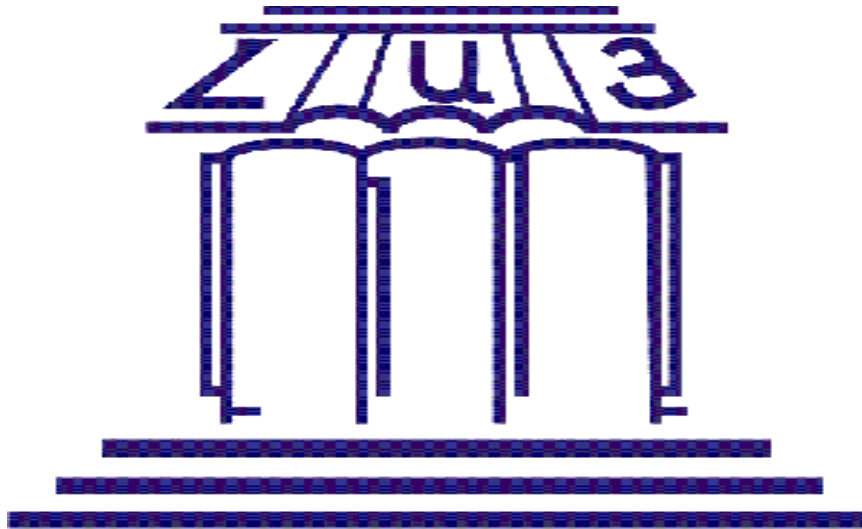

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

6981

Է
Քրիստոսեան Բեշար
Լիւիշիւր

919
Բ-87

1886

ՀԱՐԳ
ՆՐԵՒԵԼԻ ԱՐԱՆՑ

261

ԼԻՎԻՆԿԱՐԸՆ

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱՑ

ՄԻՀՐԱՆ Գ. ՄՕԶԵԱՆ

Նախկին սան Պերպերեան վարժարանի

Կ. ՊՕԼԻՍ

ԻՅՊԱՐԱՅԻ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

(1888)

ԼԻՎԻՆԿՍԹԸՆ

919

87

ԵԻ

Ուղեւորութիւնք իւր ի խորս հեղ-
րոնական Ափրիկէի :

Լիվինկսթըն ծնաւ ի Սկովտիա , 1813 ին ,
Պլանթայր գիւղին մէջ : Իւր ծնողք պարզ
մշակներ էին , և ուղեցին որ իրենց զաւակը
գործաւոր լինի : Լիվինկսթըն հնազանդեցաւ
և այն ատենէն ի վեր իւրեան համար գի-
տութեան գոները գոցուած էին : Սակայն
կրնար գերմարդկային ճիգերով խորտակել
բոլոր խոջնդոտները և հասնիլ իւր բաղձա-
նաց կատարը : Իւր կեանքն երկու մասի
բաժնեց . մին նուիրեալ հողագործութեան
և միւսն՝ ուսման : Առաւօտուն , գործատուն
երթալէ առաջ կը կարգար . երեկոյին կը
մեկնէր անտի վերստին բանալու համար իւր
գիրքն . նոյն իսկ ողջոյն օրն գրական կամ
գիտական գործ մ'ունենալով իւր առջեւ ,
անյադաբար կը լափէր աչքերովն գրքին ե-

քեաները, մինչ իւր ձեռքերն իրենց պաշտօնը կը կատարէին: Այս եղանակաւ կարողացաւ նա ուսանիլ լատիներէն, ուսողութիւն, պատմութիւն, բժշկութիւն, աշխարհագրութիւն, դրագիտութիւն, և աստուածաբանութիւն:

Տասն և ինն տարեկան հասակին մէջ երեւելի կտաւագործ մը եղաւ, և շնորհիւ իւր քրած խնայողութեանց կրցաւ ձմեռն անցունել ի Ալասկոյ յառաջ տանելոյ համար բժշկական ու աստուածաբանական ուսմունքները, ուսումնասիրելով նաեւ զհելլեն լեզուն:

Տօթթէօրի աստիճանին արժանացած, մրտադիր եղաւ միսիօնար լինել և երթալ քարոզել զԱւետարանն Եւրոպիոյ քաղաքացի մէջ: Բարեյուտոյ գլուխն հասնելով, կ'իմանայ թէ Անկլիացիք կը պատերազմին Չինացի տա Բարեյուտոյ գլուխն հասնելով, կ'իմանայ թէ Անկլիացիք կը պատերազմին Չինացի տա հետ աֆիօնի խնդրոյն պատճառաւ և կը փոխէ իւր կարծիքն: Կամուսնանայ Տօթթէօր Մօֆաթի աղջկան հետ, որ բազմաթիւ տաբաններէ ի վեր հարաւային Ափրիկէի սովորութեանց վարժուած օրիորդ մ'էր:

Յետ իւր ամուսնութեան, կը պատրաստուի հանապարհորդելու ընկերացեալ իւր

կնոջ և Միւրէյ ու Օսթլ անուանեալ երկու յանդուգն որսորդաց հետ: Հինգ զոյգ եղներու լծեալ կարաւանը կը հասնի յեղերս Օրանժ գետոյն և անտի կը մեկնի Քիւրիւման անուանեալ երկիրն որ ընդարձակ բռնակաւայր մ'է Վադսերու, ռնգեղջիւրներու, ցուլերու, քնձուղաներու և այլն:

Բնիկներն որսալու համար վերոյիշեալ կենդանիներն, հօթ անուանեալ փոսեր կը պեղեն ուր վայրենի անասունք դահալիւթելով իրենց համար պատրաստուած թակարդի մը մէջ կիչնան: Լիվինկսթըն մի քանի տարի Սէչչի անուն պետի մը քով բնակեցաւ և իւր ներկայութիւնն չարագուշակ ազդեցութիւն մը ի գործ դրաւ բնիկներուն վրայ, որովհետեւ ահաւոր երաշտութիւն մը աւերեց ողջոյն երկիրը և ամեն ոք սկսաւ այդ արկածը իւր վտանգաւոր ազդեցութեան վերագրել: Ընդերկար կաթիլ մ' անձրեւ չինկաւ երկրի վերայ և Լիվինկսթըն ընդհանուր ատելութեան մ' առարկայ լինելով՝ ստիպուեցաւ թողուլ Քիւրիւմանի երկիրը և ուղեւորիլ գէպ ի հիւսիսային կողմն Ափրիկէի:

Տօթթէօր Լիվինկսթըն և ընկերակիցք իւր անցան Քալահարի անապատին մէջէն և

1849 տարւոյն օգոստոս ամսոյն մէջ դտան Նկամի իճը, մին հարաւայրն ավրիկէի աւանէն գեղեցիկ լիճերուն : Լճին պետք չատ գեշ ընդունելութիւն մ'ըրաւ նոր հիւրերուն :

Լիվինկսթըն յուսահատեալ թողուց սոյն ամալի վայրերը և գնաց Քայօլօսի երկիրը ոյր բնակիչք տգիտութեան մէջ թաղուած էին : Լիվինկսթըն ուզեց ընթերցում ուսուցանել տգէտ բնիկներուն որք կախարդական գործ մը կը նկատէին գիրն : Յանդուգն և խելացի վայրենի մը հաւանեցաւ դաս առնել Լիվինկսթընէ : Այն ինչ բացաւ այբբենարան մը և ահա՛ կարծեց լինել մահուան վտանդին մէջ : Մեծ եղաւ իւր զարմացումն երբ, յետ ուսանելոյ առաջին տառերն, նշմարեց թէ հիւանդ չէր : Եկաւ յայտարարել պետին թէ ընթերցումն անմլաս բան մ'էր, և չնորհիւ իւր այս տուած վստահութեան, իւր ընկերակիցք սիրեցին այն ատեն ընթերցումն և ոմանք ալ ուսանելոյ անհաւատարի դիւրութիւն մը ցցուցին :

Քայօլօսի կանայք յոյժ գեղանի են . մարմիննին կարագով կը փայլեցնեն և ոտքերնուն վրայ կապարեայ կամ փղոսկրեայ օ-

ղակներ կանցնեն : Բաց աստի, տարօրինակ սովորութիւն մ'ալ ունին, այն է վերի ծնօտին վրայ գտնուող ակռայներն արմատախիլ ընել : ՊՅՈԼՈՍԱ կոչուած ոգելից ըմպելիքով մը կարբենան և կը ծեծեն իրենց ամուսինը : Լիվինկսթըն հաստատելով իւր բնակութիւնն Լենեանթի մէջ, այցելեց Չանպէզի ջրվէժները և նորա շրջակայքն կարենոր ու հետաքրքրաշարժ խոյզեր ըրաւ :

Փափաքեցաւ մեծ ուղեւորութիւն մը ընել Արեւմտեան կողմէն մինչ ցեղերս Սնդլանտեանի, այսինքն անծանօթ և ամալի երկիրներուն մէջէն 400 մղոն երկայնութիւն ունեցող ճանապարհ մը : Մտաւ Պարօցէի երկրին մէջ և բնակութիւն հաստատեց ի Լէնեանթի ոյր բնակիչք քաղաքավար են և այցելուի մը բարեկամական նշաններ ցըցունելու համար, մոխրով լի պարկ մը կը բերեն և կը չփեն նորա բաղուկներն ու կուրծքը մոխրով :

Լիվինկսթըն մեծ պատուով ընդունուեցաւ Չինթէ թագաւորէն և հարիւրի չափ կանայք մեղամաղձիկ երգերով ու թմբուկի ձայներով ողջունեցին իւր գալուստն :

Լիվինկսթըն մոգական լապտերի ներկա-

յայտում մը տուաւ Զինթէ թագաւորին և նորա պալատականաց առջև: Տասն օր վերջը Զինթէ այցելութիւն մը տուաւ Լիվինկսթընի և իւր վերարկուին տակէն մանեակ մը հանելով, նորա վիզն անցուց:

Կարավանը մեկնեցաւ և հասաւ Ս. Բօլ Տը Լէօնտա քաղաքը: Ովկիանու ահաւոր տեսիլն երկիւղ և զարմանք միանգամայն առթեց Զանպէզցւոց: Լիվինկսթըն ընդ երկար չը մնաց այս վայրերուն մէջ: 1855, նոյ. 3 ին, կը մեկնէր նոր արշաւանք մը ընելու համար: Ս.յս անգամ դէպի հնդկաց Ովկիանոսն կը դիմէր: Զանպէզի եղբրաց հետեւելով, ողջունեց Վիքթորիա անուամբ Զանպէզի ջրվէժն որ արժանի հակառակորդն է Նիակարայի: Ս.յցեւեց բազմաթիւ քաղաքներ, ի մէջ այլոց Պաթօքա և Պանեաի:

« Եւրոպացւոյ մը գալուստն, կրսէ Լիվինկսթըն, ընդհանրուն զարմանք կառթէ: Նոքա իրենց գոհունակութիւնը յայտնելու համար, կռնակի վրայ կը պառկին, հողին վրայ կը թաւալին, և կը ծեծեն սիրտերնին: » Լիվինկսթըն ընդհանրուն համակրութեան արժանի եղաւ. բնիկք Մաքօլօլօ ի պաշտեցին զինքը եւ անհուն վիշտ մը զգացին երբ իմա-

ցան նորա մեկնիլն եւ եկան ի ծուռը իջնալ նորա ոտիցն առջեւ աղաջելով միանգամայն նմա որ զիրենք ալ ի միասին յԱնկիւա տանի:

Լիվինկսթըն միայն սեւամորթի մը աղաջանա, ցն զիջանելով, իւր հետ առաւ զայն. Սոյն պաշտպանութիւնը աղետաբեր եղաւ տարաբաղդ սեւամորթին. տյն ինչ նաւը մտաւ, եւ ահա ծոցն թռթեց իւրեան մի այնպիսի սոսկում որ յիմարանալով, ինքզինքն ալեաց յանձնեց:

Լիվինկսթըն վերադառնալ յԱնկիւա և արժանալայել պատուով մը ընդունուեցաւ ամենէն: Մոռցած էր նա իւր հայրենակցաց բարքն, նա մանաւանդ իւր մայրենի լեզուն: Վերսկսաւ աշխատութեան և հրատարակեց իւր ուղևորութեանց պատմութիւնն սոյն տիտղոսով. « *Les explorations de l'Inde* », 1840 — 1856. աշխատութիւն մը որ ամենամեծ յաջողութիւնն գտաւ:

Լիվինկսթըն Վերադառնալ մը չէ, բայց իւր գրուածներն կը վայլին անկեղծութեամբ որ կը գերազանցէ լեզուի մը բոլոր զարդերն: Կը մերժէ ստույգիւն և անպատիւ դործ մը կը նկատէ անհիմն հեղինակութիւն մը: Օգտակար

եղաւ գիտութեան և քաղաքակրթութեան .
Եւրոպական անունն ամբողջական ժողովրդոց
մէջ մտցուց . ջնջեց երկիւղի և ատելութեան
դգացոյ մներն զորս Եւրոպիոյ անունն կը
զարթուցաներ այդ ժողովրդոց մէջ . վայրե-
նի ցեղերու մէջ տարածեց քաղաքակրթու-
թեան սերմերն որք օր մը պտղատու ծա-
ռեր յառաջ պիտի բերեն :

1858 ին , մեր մեծ ուղևորը կը վերադառ-
նայր Զանպէզի բերանը ընկերացեալ իւր
կնոջ և իւր զաւակաց հետ . իւր բացակա-
յութիւնը վեց տարի պիտի տևէր . իւր գլ-
խաւոր նպատակն էր . ուսումնասիրել Զան-
պէզի ընթացքն և նորա ձախակողմեան գե-
տակները : Վերստին ողջունեց իւր ճանա-
պարհին վրայ Վեֆֆերթէ Զեֆֆերթէ , վերադառ-
ցաւ ի Լէնեանթի , սեւամորթներէն մեծ
պատուով ընդունուեցաւ : Յետոյ Զանպէզի
շրջակայքը եղող Շիրէ անուանեալ գետակին
մէջ մտաւ : Իւր ճանապարհին վրայ կը հան-
գիւպէր զանազան բարքեր ունեցող ժողովր-
դոց , բազմաթիւ բնիկներ սիրահար են զար-
դուց . իրենց մատանց վրայ երկաթեայ և պը-
ղնձէ մատանիներ կը կրեն : Կանայք իրենց
վերի շրթունքին վրայ Յ հարիւրերորդամեթր

տրամագիծ ունեցող մատանի մը կը կրեն :
Նիսաս լճին մերձենալով՝ Լիվինկսթըն պի-
տի անցնէր այնպիսի երկիրներէ որք Փոր-
թուբալցի վարձակալներու բնակավայր ե-
ղած են քրքեֆն : Մէն մի գիւղ , իտես ու-
ղեւորաց , սպառնալից կացութիւն մը կառ-
նոյր : Յեղերս Շիրէ գետակին , բնիկներն
պահուրտած ծառոց ճիւղոցն ներքև , իրենց
ձեռաց մէջ ունենալով աղեղներ , սպառնա-
կան ակնարկներ կարձակէին ուղևորաց վը-
րայ : Ընդարձակ լիճերն չըջապատող խոնաւ
դաշտերն ծածկուած են բազմատեսակ ջրա-
յին թռչուններով : Երբ թռչին խմբովին ,
իրենց թեւն այնքան մեծէ որ կը ծածկեն
արեգական ճառագայթները :

Զարմանագեղ եկբանիկներ , ոմանք կար-
մրագոյն , այլք դեղին , կը թռչին բարձր
խոտոց վերայ , արագիւններ կը թառին ցու-
լերու և փիղերու կոնակին վրայ . ճայեր կը
շրջին ի մէջ ճահիճներու :

Ափրիկէի լճերու բոլոր այս բնակիչներն
զարմանօք կը դիտէին շողեշարժ նաւին ան-
ցաններն . չէին փախչեր , նաւին կը մերձենային
և հրացանին հարուածոցն զոհ կերթային :

Լիվինկսթըն և իւր ընկերակիցք մտան

Հիւրուա լճին մէջ որ այնքան հեռու չէ Նիասա լճէն : Փոթորիկ մը պիտի տապալէր Լիվինկսթընի նաւն եթէ անմիջական օգնութիւններ չը հասնէին . ալիքներն կը բաղխէին նաւուն կողերուն դէմ և կը փշրուէին : Ժամեր սահեցան այսպէս մահուան մօտալուտ վրտանդի մը առջև : Թխագոյն ամպ մը ինչաւ լեռներէն և կանգ առաւ անցորդաց գլխուն վրայ : Նաւավարներն , տկարացեալ , չէին կրնար պաշտպանել ղնաւն մոլեղին ալեաց դէմ : Գետեզերեայ բնակիչներն , ժայռերուն վրայ կեցած , կը գոչէին . « Կորսուած են , մեռած են » : Վերջապէս խռովութիւնը դադրեցաւ և նոքա կրցան գետեզրը հասնիլ : Քնիկներն վազեցին եզերքն նաւուն քով , չէին յաղենար դիտել շերտերը , որ կը նշանակէ փայրենի անասուն և այս անունը կուտային Եւրոպացուց : Զարմացման աղաղակներով և հաճոյալի կատակներով ողջունեցին զգալուստըն Լիվինկսթընի : Լիվինկսթըն հասած էր իւր նպատակին իւր այս երրորդ ուղեւորութեան մէջ : Վերադառնաւ յՍնկղիա 1864 ին , և հրատարակեց իւր երրորդ ուղեւորութեան պատմութիւնը սոյն տիտղոսով : « Զանգեզուրէն » և « Նիասա » լճերը 1858 - 1859 » :

Իւր այս գիտական արշաւանքներն բազմաթիւ անձանց մահուան պատճառ եղան : Իւր եղբայրն Կարոլոս և իւր կինն , իւր ձեռնարկութեանց մտերիմ և անձնուէր այդ ընկերն , զոհ գացած էին կլիմային սաստկութեան : Հակառակ այս դառն կորստեանց և Լիվինկսթըն 1865 ին , դարձեալ կը մեկնէր յԱփրիկէ : Այս անգամ իւր նպատակն էր Նիասայի շրջակայքը հաստատել միսիօնարներու բնակութիւն մը . բաց աստի , խուզարկութիւններ ընել ի խորս Ափրիկէի այն երկրներուն մէջ ուր այցելած են Պըրթըն Սթէք , Կրանտ և Պէյքըր և փնտռել Նեղոսի ճամարիտ աղբիւրները : Սակայն քաղաքակիրթ աշխարհն ի վերջոյ կորսնցուց նորա հետքերն , չարագուշակ լուր մը տարածուած էր . իւր ընկերներուն հետ ի միասին սպաննուեր էր Նիասա լճին արեւմտեան կողմը գտնուող բնիկներէն : Սոյն տիտղոս դէպքին պարագայներն այնքան ճշգրիտ էին որ ոչ ոք կը տարակուսէր սա՛ տիտղոս ճամարտութեան վրայ թէ Լիվինկսթըն զոհ եղած է գիտութեան : Տօթթէօր Բիւրք , Զանգիպարի հիւպատոսն , վերսկսաւ խուզարկութեանց : Սմեն կողմնաւորայներ զրկուեցան : Վերջապէս որ մը ,

Տօթէօրին կողմանէ նամակ մը յանձնուեցաւ Զանգիպարի հիւպատոսին . Լիվինկսթըն տակաւին կը շրջէր լճերու երկիրը :

Երկու տարի անընդհատ լուր մը չեկաւ Լիվինկսթընէ : Անկղիա , այս երկարատեւ լռութենէն յուսահատեալ , արդէն պատրաստած էր նոր արշաւանք մը ի ինդիւր իւր մեծ ուղևորին : Պ . Սթանլէյ (¹) Նիւէօթ հետոյ լրագրոյն թղթակիցն առաջինն եղաւ երևելի ճանապարհորդը փնտռողներուն մէջ : 1871 տարւոյն սկիզբն , Զանգիպարի մէջ կը գտնուէր : Նոյն տարւոյն օգոստոս ամսոյն մէջ կը գտնուէր ի Քազէհ , Ունիւնեհէմպէ դառաւորն մէջ , ուսկից զընաց ի Ութիթի ուր տեսակցութիւն մ' ունեցաւ Տօթէօրին հետ :

Ընդ երկար Լիվինկսթըն բաւական նամակներ ուղարկեց իւր հայրենի երկիրն բայց ի վերջոյ երկայն լռութիւն մը պահեց : Այդ ժամանակէն ի վեր իւր հետքերն կորսուած են Ափրիկէի մէջ : Այսօր Անգղիական կառավարութիւնը թուակ մը սահմանած է այդ

(1) Մեր երրորդ տետրին նիւթը պիտի լինի սոյն նշանաւոր անձին կենսագրութիւնը որ կամբողջացնէ Լիվինկսթինի պատմութիւնը :

մեծ ուղևորին ընտանեացը և շնորհած է նա չԱՐԱՒԱՅԻՆ ԱՓՐԻԿԷԻ ՔՒԻՍՍԱՓՈՐ ՔՕԼՕՄՊՈՍ տիտղոսը :

Պատիւ Լիվինկսթընի . վսեմ օրինակ բոլոր ուղևորաց : Ինքն եղաւ առաջին անգամ լուծողն այն աշխարհագրական խնդիրը որ կղբալեցնէ մտքերն այնքան դարերէ ի վեր :

ՌԵԼԵՔԵՆԴԵ

6981

0003067

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0003067

